

НЕКОЛИКО ПОДАТАКА О ЗАЧЕЦИМА ОСНИВАЊА ЦРВЕНОГ КРСТА КОД НАС

— Да ли је Херцег-Нови у тим зачецима
стварно предњачио? —

Дана осмог маја 1988. године у свету је свечано прослављено 125 година постојања Црвеног крста (ЦК), чији су каритативни принципи — хуманост, неутралност, добровољност, универзалност, јединство и независност. И код нас је, широм Југославије, многобројним активностима обележена ова годишњица. — Раније су, током 1985. и 1986. обележене наше две стодесетогодишњице почетка делатности првих друштава ЦК на тлу Југославије; прва на Цетињу, а друга у Београду. Наиме, тада је речено да је прва таква делатност зачета на Цетињу трећег августа 1875, у циљу пружања организоване помоћи невеселим рањеницима и избеглицама са подручја Трећег босанско-херцеговачког устанка, који је букнуо деветог јула 1875. на је трећег августа 1985. на Цетињу и у штампи обележено 110 година од оснивања ове наше организације ЦК. Касније је (29. 11. 1875) Црна Гора и формално приступила Међународном комитету Црвеног крста у Женеви (МК ЦК), основаном 1863. Прва конференција цетињског одбора ЦК одржана је од 15. до 20. јануара 1876. Њена иницијаторка и покровитељица била је кнегиња Милена, у народу веома омиљена. На овој конференцији присуствовали су, поред осталих, и делегати МК ЦК из Женеви, што је Конференцији дало званичан карактер, а иначе је цетињски одбор већ био члан МК ЦК.¹

У рату Србије и Црне Горе са Турском (1876/78), коме је иницијативно претходно наведен устанак, када је Црна Гора удвостручила своју територију, њен одбор ЦК, као и одбор ЦК Србије — обилато потпомагани од одбора ЦК Русије — пружали су санитетима ових двеју кнежевина веома драгоцену помоћ. По окончању овог рата, Србија и Црна Гора стекле су

¹ «Глас Црногорца», 1—3, Цетиње 1876, са прилозима «Црногорке», листова у којима је сарађивало десетак истакнутих српских књижевника (Змај, Матавуљ, Лаза Костић, Сундечић, Лазар Томановић итд.).

независност (на Берлинском конгресу, одржаном од 13. јуна до 13. јула 1878. који је иначе ревидирао Санстефански мир, закључен између Русије и Турске трећег марта исте године, углавном на штету Србије и Црне Горе). Црна Гора је 10. 10. 1910. потписала Хашке конвенције из 1899, 1900. и 1901. о мирном решавању међудржавних спорова, ратном праву и неутралности, које су се односиле и на делатност ЦК.

Црвени крст Србије основан је шестог фебруара 1876. Наша дневна штампа и часописи видно су обележили ове две стодесетогодишњице.

За жаљење је што се готово ништа не зна о веома присном ангажовању Херцег-Новог у овој каритативној делатности. То нико и не помиње, мада су Херцеговљани у томе били веома реалности, па чак и иницијативни, о чему постоји документација у Архиву САНУ, рег. број 7244/63. Ето тим је и мотивисан овај наш напис, о чему ће касније углавном и бити речи.

Наведимо још да је и ЦК Србије постао, ускоро по оснивању, члан ове међународне организације, мада се Турска томе противила (једина!). Истицала је да Србија као вазална кнежевина (што је и била до Берлинског конгреса), нема правног основа да потпише Конвенцију о ЦК, коју су потписале суверене државе. При томе се позивала на одредбу члана I. Конвенције. Тај пропис гласи: «У свакој држави и у свакој земљи треба да постоји један одбор, коме ће бити задатак, да у случају рата свим средствима притиче у помоћ војно-санитетској служби.» Овај формално-правни приговор одбијен је, јер је превагнуло милосрђе, тај основни принцип Конвенције. Као што је већ речено, одредбе Конвенције посебно истичу неприкосновеност и неутралност рањеника, санитетског особља и целокупне делатности ЦК, чија је хумана суштина тада била јача од појма суверенитета.²

Основне принципе Женевске конвенције детаљно је изложио и образложио Анри Динан (Дунант, 1828—1910), оснивач ЦК, швајцарски филантроп и добитник Нобелове награде за мир (1901). Његовом иницијативом најпре је формиран «Одбор петорнице» (Женева, 1863), коме је одмах пришло 16 европских држава. Динана су непосредно инспирирале страхоте ондашњег рата Италије и Француске против поражене Аустрије (1859/60). Све те стравичне призоре Динан је детаљно описао у књизи «Un souvenir de Solferino», Lombardia, 1862.³

Треба ипак навести да је Динан имао и два идејна претходника. Наиме, још 1743. енглески лекар Џон Прингл, шеф санитета енглеске армије, предлагао је да се за време рата прогласи неутралност болница и рањеника, па се он сматра претечом идеје о ЦК. Други Динанов претходник била је енглеска медицинска сестра Најтингејл Флоренс (1820—1910), која је у

² «Срце и душа Европе», др Владан Борђевић, Београд, 1927.

³ Као под тач. 2.

Кримском рату (1853—1856) организовала санитарску службу његовања рањеника и оболелих војника.⁴

У Србији је о ЦК и о Динану исцрпно писао др Борђевић у својој књизи, наведеној под тач. 2 (рођен у Београду 1844, где је и умро 1930). Био је велики хуманиста и заслужни политичар, књижевник и научник. Основао је Српско лекарско друштво, покренуо Архив за целокупно лекарство итд.

О раду ЦК Србије писао је, поред Борђевића, и др Хранислав Јоксимовић, члан Одбора.⁵ Јоксимовић наводи и следећи интересантан податак: «Српско друштво Црвеног крста рођено је у устанничкој атмосфери, када су до Београда допирали јавни и узвици херцеговачких устаника, допалих рана у борби са ситницима и исцрпљивачима крви њихове и њихове деце.» Овај Јоксимовићев детаљ има за нас посебан значај. Наиме, једновремено са избијањем устанка, у Херцег-Новом је основан «Херцеговачки одбор за страдајуће Херцеговце 1875». Одбор је одмах апеловао на све Србе и на сво хумано човечанство да пружају помоћ Херцеговцима. Нема сумње да се Одбор обраћао и Београду, било директно, или преко новосадске «Заставе», чији се дописник Стеван Чутурило, добровољац, убрзо појавио у Суторини, да би изблиза пратио сва збивања око Устанка и редовно слао извештаје, поред оних које је слао Јован Накићеновић, секретар и благајник Одбора.⁶ Захваљујући «Застави» Светозара Милетића (1826—1901) и «Гласу Црногорца» чије је извештаје такође користила «Застава» (као и захваљујући извештајима страних дописника, махом из Италије и Енглеске, који су нешто касније наилазили у Дубровник, а и извештајима дописника из словенских крајева под Аустријом...), — готово цела хумана Европа била је наклоњена Устанку. Потврдо је да је тада Нови Сад био културно седиште Срба, у које су Срби из свих крајева упућивали погледе, а посебно Херцеговљани и њихов одбор, о чијој преписци је сачувана наведена драгоцен архивска грађа у САНУ. Нажалост, није сачувана преписка Херцеговачког одбора са ЦК Србије (бар колико нам је познато), чији је први председник био др Марко Леко, заслужни хуманиста и научник, чије име носи једна улица у центру старог Београда, недалеко од споменика кнезу Михаилу. Приликом преноса Његошевих костију са Цетиња на Ловћен, септембра 1925, др Леко је, у својству председника ЦК Југославије (онда СХС), изразивши се повољно о раду ЦК Цетиња, те том приликом предао митрополиту Гаврилу Орден Црвеног крста, СХС, за заслуге за ЦК наше земље.⁷

Херцеговачки одбор за страдајуће Херцеговце основан је и прописно оформљен четрнаестог јула 1875, дакле већ пети дан

⁴ Као под тач. 2, 747.

⁵ «Живот и рад Српског друштва Црвеног крста», др Јоксимовић, Београд, 1926, ст. 26.

⁶ «Јован Накићеновић и његово дјело», Новак Миљанић, часопис «Бока», двоброј 13—14/1982, ст. 352—354.

⁷ «Црна Гора», св. 6 од 5, 6, 1925, ст. 246—247.

по избијању Устанка (деветог јула) и у непосредној вези с њим. Тог истог дана сачињен је и позив за прикупљање помоћи. Одаслан је целокупној хуманој Европи (преко «Заставе», «Гласа Црногорца», «Српског листа, преко Бузене Гарибалдија итд.). Борбе устаника одмах су се распламасле, а рањеници и остали страдалници хрлили су у Херцег-Нови. У оближњу Суторину већ је пристизала помоћ устаничком «сашитету». Тада је, такође у Херцег-Новом, сачињен и «Проглас Одбора за ослобођење», уз позив на устанак, који су потписала 33 одборника (из Херцеговине, Црне Горе, Боке и Конавала). Главно станиште Одбора за ослобођење било је на Бурђевом брду (крај Игала), о коме ће још бити речи.⁸

Један од оснивача Херцеговског одбора за страдајуће Херцеговце и његов председник био је кнез (конте) др Борбе Војновић (Херцег-Нови, 1833. — Задар, 1895). «Учио је гимназију у Дубровнику, а универзитет у Падови и Бечу. Изабран је за посланика на далматинском сабору 1867. и остао до 1892, те од 1879. до 1892. био председник Сабора, а те године именован је доживотним чланом аустријске господске куће. У народном покрету у Далмацији био је један од вођа. Био је и успешни посредник између кривошијских устаника и бечке владе. Учесник је битке на Вучјем дољу. Председник херцеговске општине је био од 1863. до 1873. год.⁹ Приликом учешћа у наведеном црногорско-турском рату (1876/78) био је саветник у штабу књаза Николе, нарочито у току заробљивања Осман-паше, па је вероватно допринео и Пашином пуштању на слободу. — Сахрањен је у очевом гробу код манастира Савине (Херцег-Нови), чији су добротвори били бројни Војновићи, а и Срби и српске цркве у Трсту. На надгробној плочи и данас пише: «Свом милом родитељу Јовану Војновићу, потомку славне српске породице, у знак благодарности што му је крвљу у аманет предао љубав к српском роду, ову надгробну плочу положио и себи приправио син Борбе 1887.»¹⁰ «На гробу се 1896. зауставио књаз Никола I Петровић, ће почивају потомци Њеманића крви и племенитом кнезу Борбу пожелно лаку земљу.»¹¹ — Породица му је поставила споменик повише гроба са натписом: «Кнез Борбе Војновић Ужички, рођен на Крстовдан 1833, умро 11. септембра 1895.» Херцеговски Војновићи одувек су сматрали да су потомци родоначелника Војна, кнеза Ужичког, а у Херцег-Нови доселили су се из Попова у Херцеговини 1361. где је Војнов син Војислав, признат и од Млечића већ 1363. као моћни властелин, поседовао пространо властелинство... до близу Будве... и Сто-

⁸ Приказ овог одбора објављен је приликом прославе шест векова Херцег-Новог «Бока», 13—14/1982, ст. 211, сачињен на основу архивске грађе Одбора, коју је пронашао Саво Накићеновић, те 1920. предао Српској краљевској академији (САВУ рег. број 7244/1—63).

⁹ «Прилози борби за националну слободу крајем 19. вијека у херцеговској општини», Марија Црнић-Пејовић, «Бока» 9/77, 23, као и Симо Матавуљ, «Билешке једног штеца», ст. 59. и даље, Обод, 1975, Цетиње.

¹⁰ «Билешка о Борбу Војновићу», «Бока», 13—14/82, ст. 239.

¹¹ «Манастир Савина», Младен Црногорчевић, Београд, 1901, 25.

ца ... обухватајући жупе: Конавле, Требиње и Драчевци, а према истоку крај око торњег тока Дрине, заједно са Сјеницом...»¹² Према народном предању, кнез Војин Ужички оженио је сестру цара Душана, по имену Анђелију («Женидба Војнова» и др. народне песме). То тврди и историчар Иларион Руварац архимандрит (Сремска Митровица, 1832. — манастир Грјетег, 1905), позивајући се на повељу цара Уроша, којом је Урош 1362. закључио мир између кнеза Војислава и Дубровчана. Урош третира Војислава као род Немањића, па га назива «братом царства».

Борбе је као председник општине, у сарадњи са тајшником Јованом Накићеновићем и одборником Јефтом Гојковићем, почео од првог јануара 1868. — увео ћирилицу и српски језик као званични језик, а такође је уснео да се, поред аустријске, вије и српска застава, уз општински грб. На питање аустријских власти, којим се језиком служи општинска управа, Борбе је одговорио да је у употреби српски језик, са латиницом или ћирилицом, сходно околностима. У грбу је уртана кула, на чијем је врху црвена застава са белим крстом, а са обеју страна куле налази се по један чемпрес. За печат је рекао да је у употреби од прастарих времена.¹³ Наведимо још да је у некадашњој топаљској општини — која је «живјела људски вијек (од 1718. до 1797)», све до пада Млетачке републике, када топаљску општину наслеђује херцеговска («у наредби генерала Гради-а од 4. 9. 1797. већ се спомиње опћина херцеговска...») — «у употреби језик био српски, ћирилицом. Њима је то дозвољено било прије скоро 200 година, а ћирилица још и данас на силу се три...» како пише Саво Накићеновић 1912. године.¹⁴

* * *

У Херцеговском одбору за страдајуће Херцеговце били су, поред председника Борба Војновића и секретара Јована Накићеновића, који је једновремено био и благајник, — др Милан Јовановић-Морски и Јефто Гојковић, угледни Новљанин.

Посебно је интересантна личност Јовановића, коју је, поред других, сликовито описао Симо Матавуљ у наведеној књизи (тач. 9). Био је немирне природе. Иако није Приморац, радо је додао (и задржао) свом имену и презимену предикат «Морски». Запажен је био не само као лекар, већ и као веома плодан писац, нарочито путописац. — Родно се у Јарковцу, у Банату, 1834, а умро у Београду 1896. Школовао се у Вршцу, Булимпешти, Темишвару и Бечу, где је завршио медицину (у име педесетак својих другова честитао је Вуку рођендан, на Митровдан 1863. и то последњи).

Јовановић је најпре предавао судску медицину на Правном факултету у Београду, а од 1871. био је управитељ релатке у Но-

¹² «О херцеговским Војновићима» по Саво Накићеновић, Дубровник, Српска дубровачка штампарија, 1909, ст. 99.

¹³ Као под тац. 9. и 12.

¹⁴ «Опћина топаљска», по Саво Накићеновић, календар «Бока» за 1912. годину, ст. 43—47.

вом Саду. Од тада датира његово друговање са Јованом Накићеновићем, свешеним карловачким богословом. Јовановић одлази у Херцег-Нови почетком 1875. где бива постављен за општинског лекара. Видно учествује у оснивању Одбора, у коме активно ради као лекар, издајући ране борцима и лечећи страдајуће Херцеговце, поред своје редовне дужности општинског лекара (вероватно је и он видно допринео присној сарадњи Херцегновљана са новосадском »Заставом«). Јовановић ускоро одлази на Цетиње за дворског лекара, у ком својству прати у Напуд кнегињу Милену са сином. Затим одлази у Трст, откуда плуви више година као лекар на лабама аустријског Лојда, путујући и до Кине. Вероватно му је за укрцавање на бродове Лојда помогао и други угледни Новљанин, Велимир Ломбардић, који је веома успешно руководио тршћанским огранком Одбора, тачније речено тршћанским одбором, те Одбору у Херцег-Новом слао обилату помоћ (новчану, материјалну, у меликаментима итд.).¹⁵

Трећи члан и суоснивач Одбора био је угледни и утицајни Новљанин, Јефто Гојковић. Почев од октобра 1877. па све до 1922, када је умро, био је, уз повремене прекиде, начелник херцеговске општине. О Гојковићу и о његовом раду доста се зна у Боки и шире, а иначе детаљно су описане његова личност и заслуге.¹⁶

Секретар Одбора, Јован Накићеновић (Кути, 1845. Херцег-Нови, 1903), најпре је завршио класичну гимназију у Задру, а затим богословију, о чему је већ било речи. Као бач VI разреда гимназије у Задру, са већом групом бокелских ђака (Лазар Томановић, Ристо Ковачић и др.), — покреће 1865. омладински лист »Првјенац«. Следеће године они и званично подносе представку за редовно излагање свог листа, чији је први број изишао 7. 12. 1865. у коме већина њих и сарађује. Накићеновић редовно сарађује и у »Гласу Црногорца«. У бројевима од 3. 4. и 21. 8. из 1871. објављена су два похвална чланка о успесима Школе у Србини (предрађу Херцег-Новог), углавном о Мату Мрши и Ристу Ковачићу. Обадва ова писма потписана су само са Херцег-Нови, »Н«, па се приписују Накићеновићу.

У »Застави« и у задарском »Српском листу« (чији је био један од оснивача) редовно је Накићеновић објављивао чланке, нарочито током трајања Устанка (1875/77), као и своја многобројна иступања и интервенције у Далматинском сабору, у коме је заступао Боку. Касније је писао у више дописа о немирима и буну у Кривошијама и Херцеговини (1881—1882). Био је оснивач Српске народне странке на Приморју, те председник Српске читаонице у Херцег-Новом (од чије је стране родољу-

¹⁵ Као под гач. 9 из књиге С. Матавуља, те из Народне енциклопедије Станоја Станојевића, по подацима Вељка Петровића, БИГЗ, Београд, 1976.

¹⁶ »Херцег-Нови последице првог свјетског рата по записима Тома К. Поповића«, Марија Црнић-Пејовић, часопис »Бока«, 15—16/84, 153.

било поздравно пренос Вукових костију из Беча у Београд). Сахрањен је код цркве св. Спаса на Тошлој.¹⁷

Накшћеновић је својеручно сачинио сва конститутивна акта у вези са Устанком (наведене текстове Одбора, позив за прикупљање помоћи, проглас Главног одбора за ослобођење, списак 33 одборника Устанка и позив на Устанак (в. тач. 8). Сва су ова документа као целина унети у наведени регистар САНУ (7244/1—63). Вршно је, поред секретарских, и благајничке послове, те пријем, расподелу и достављање приспеле помоћи са свих страна, као и састављао разне прогласе итд. Бавио се и књижевношћу. Запажена су му дела: Лука Вукаловић (издање Летописа Матице српске у Новом Саду 1874), репринтован у Никшићу 1931. и у Требињу 1970) и Поријекло Зимоњића породице и поп Богдан Зимоњић (Нови Сад, 1878, штампарија Арсе Пајенића).

Главни одбор за ослобођење најчешће се састајао на Буревом брду код Игала. На том брежуљку сада се налази вила »Галеб«, једна од бивших Титових резиденција, касније припојена Заводу за рехабилитацију »Др Симо Милошевић« у Игалу. Овај одбор састајао се и у самим устаничким областима, најчешће у манастиру Косијереву, у близини пригорске границе, откуда су и спроведени најжешће напади на Турке, па је са тих положаја и пристизало највише рањеника. У доба затишја, а готову за време зимовања, вође Устанка боравиле су у Суторици, »... ту се храна и џебана доводила и одатле на положаје износила — ту рањенике и болесне сносили, као и комесар Одборов зимовао...« како је забележено у наведеним документима.¹⁸

Као што је већ речено, Херцеговски одбор за страдајуће Херцеговце прописно је оформљен већ петог дана по избијању Устанка. Овај одбор је уствари дејствовао и раније, чим је »пукла невесињска пушка«, како је у народу назван Устанак. Дакле, према наведеним документима основано се може сматрати, да је овај одбор *de facto* и *de iure* био прво оформљено друштво са делатностима Црвеног крста на тлу Југославије, јер је једновремено настао са самим Устанком и одмах се активирао, захваљујући човекољубљу и родољубљу Херцеговљана. На дирљиви апел Одбора за помоћ одмах су уследили одзиви, не само из околних крајева, него и са разних страна хумане Европе. Чињеница да се и Европа одмах одазвала, могла би да има карактер својеврсног стварног признања настанка Одбора од стране међународне хумане јавности, тада већ формално инкорпориране у новоникле организације ЦК.

Ускоро је основан и Цетињски одбор ЦК, управо трећег августа, а иницијатор је био митрополит Иларион, у консултацији са Херцеговским одбором. Нешто касније основан је и Београдски одбор, иницијативом др Владана Борбенића и др

¹⁷ Као под тач. 6, ст. 349; затим Ристо Ковачић-Рипшанин, историчар и књижевник, Максим Злоковић, часопис »Бока«, број 17, 354—357.

¹⁸ Као под тач. 8, ст. 217—235.

Марка Лека, о чему је већ било речи. Сва ова три одбора основана су истим поводом и у исту сврху.

Не би требало да буде од утицаја чињеница, да су у Одбору била само три члана и секретар, јер је и у Динашовом одбору било свега њих петоро. Вероватно ни у цетињском, а ни у београдском одбору није био неки повећи број чланства, бар руководећих. Уосталом, још из римског права потиче принцип, да троје чине друштво (*tres faciunt collegium*), па то и овде важи. Такође и назив «одбор» (без ознаке ЦК) тада је једино и постојао, па тако стоји и у наведеном члану 1. Конвенције. Наиме, све овакве организације називале су се одбори, друштва и слично, па и Динашова. Тако је било све до половине идуће године (1876), када је уведен и озваничен назив Црвени крст, како то наводи др Владан Борђевић у поменутој књизи (Срце и душа Европе).

У погледу цитиране одредбе члана 1. Конвенције — а како Аустрија, на чијој се територији налазио Одбор, још није била приступила Женевској конвенцији, нити је била ма где основала ЦК, односно тада још нигде на њеној територији није било сличне организације (Аустрија је приступила МК ЦК и потписала Женевску конвенцију тек 14. марта 1880) — могло би се приговорити да није било правног основа за легални настанак Одбора. Међутим, стоји чињеница да у време оснивања цетињског одбора ни Кнежевина Црна Гора није била потписник Женевске конвенције, нити је то могла бити, јер јој је тек касније призната независност, о чему је већ било речи. Но то ипак није била сметња да се дан «трети август 1875.» обележи и прослави код нас (3. 8. 1985) као дан оснивања првог друштва ЦК на тлу Југославије. Ако би се, пак, ово питање третирао са државно-правног, односно међународног аспекта (позивањем на ригорозну примену члана 1. Конвенције), тада би цетињском одбору припао примат, али не од дана стварног оснивања и фактичког рада ЦК (3. 8. 1875), него од дана 29. 11. 1875. кад је Црна Гора де јуре приступила МК ЦК у Женеви и њен ЦК добио међународну верификацију, тако да би тај дан био меродаван за признање наведеног првенства. Но, тако није било, јер је при прослави узета у обзир сама стварност. Према томе, исти принцип и исти разлози логично је да важе и за херцеговски одбор, стварно основан 14. јула 1875.

Из свега наведеног намеће се закључак, да је Херцеговски одбор за страдајуће Херцеговце 1875. основан већ петог дана по избијању Устанка, заиста био прва организација Црвеног крста код нас.

Краћи проглас Цетињског одбора ЦК објављен је нецун месец дана после објављивања прогласа херцеговског одбора ЦК, уз напомену да цетињски одбор нема потребе да излаје «нарочити проглас».¹⁹

¹⁹ «Глас Црногорца», Цетиње, 9. августа 1875.

Из делимично сачуване архиве Одбора видљиво је да је цетински одбор био у веома присној и непрекидној вези са херцеговским, наравно, ради међусобног испомагања и синхронизоване сарадње. Ову јасну и логичну чињеницу довољно илуструје, уз остало, једно писмо председника цетинског одбора, митрополита Илариона Рогановича, упућено секретару херцеговског одбора, Јовану Накићеновићу, које је заведено у деловодни протокол Одбора, са текстом: »Цетински одбор јавља, да је у Црну Гору приспјело преко 25.000 херцеговачке сиротиње и болесника, па тражи за њих зимску одјећу и обућу, те лекове, посуђе и новац, а храну ће им они обезбиједити — Митрополит црногорски Иларион.«²⁰ — Вероватно да је на Цетињу сачувана још нека преписка о овој сарадњи, односно здруженом раду, који је био од пресудног значаја за »страдајуће Херцеговце!«

Намера је овог написа да укаже на неке непознате или недовољно познате чињенице о времену оснивања и рада Одбора и његовог доприноса страдалницима Устанка, да би се то отргло од заборавља. Јасно је да ово неће ниуколико умањити рад и допринос цетинског одбора, који је услед удаљености нешто касније основан. Цетински одбор се посебно морао да брине о црногорским рањеницима, који су иначе најмасовније учествовали у борбама и видно допринели почетним успесима Устанка, захваљујући не само посебном геополитичком положају Црне Горе, већ и горштачкој вештини и храбрости у особеностима ове врсте ратовања. Треба рећи и овом приликом да су се сви наши учесници у Устанку (Херцеговци, Црногорци, Бокелци и Конављани) осећали као јединствени и монолитан народ, једнако тлачен од туђина. Нису их могле да раздвоје и деле чак ни тадашње туђинске државне границе, а »торова«, о којима се често и данас говори, тада није било. Додуше, било је извесне неслоге међу руководиоцима устанка, као и перфидног интригирања Аустрије, што је временом и допринело његовом жењавању, а што су сами борци и сав народ осуђивали, као што то понајчешће и бива.

Треба истаћи да је од посебног значаја било што су сва три наведена наша одбора проширили програм рада дотадашњих организација ЦК. Наиме, све су се оне бавиле искључиво рањеним и оболелим војницима, сходно одредбама Конвенције. Међутим, у програму рада наших одбора унета је и брига о херцеговачкој нејачи, старцима и болесницима уопште. Свеобухватност те делатности истакнута је и у самом називу (... за страдајуће Херцеговце), којим је обухваћена брига о свим Херцеговцима који страдају, без обзира да ли су у питању борци (устанци, који су се тада звали усташе). Идентично је поступило и цетински одбор, који у интриганом писму свог председника Илариона такође уопштено говори о »херцеговачкој сиротињи и болесницима.«

Разумљиво је што су се у Херцеговски одбор слагали резултати рада осталих одбора, којих је доста било, јер је Херцег-

²⁰ Као под тач. 8, ст. 230, ред. број 22.

Нови, преко Суторине, био најближа, непосредна и најбржа веза са Херцеговцима. »Херцеговски одбор ГЛАВНИ је био у херцеговачкој буни... тако да је преко њега достављана... и сва материјална помоћ од свих словенских и несловенских одбора...«, како то дословце пише у наведеној архивској грађи (тач. 8). У њој је набројано више одбора. Поред наведена три, помиње се још неколико важнијих (дубровачки, далматински, тришански, новосадски, одески, римски, Гарибалдијев...), а и у Рисиу је основан, такође у августу, »Добротворни одбор« од 5 чланова). Поред Новосадског, постојао је и Војвођански одбор, којим је руководио Коријелије Јовановић, брат Змај Јове, те агилно прикупљао добровољне прилоге по свим градовима и већим местима, па и из неких места у Славонији, као и у Сегедину и Темишвару. У Паризу је, такође у августу, основан »Међународни комитет за помоћ усталом народу«, чији је председник био београдски митрополит Михаило, а подпредседник Штросмајер, познати поборник братства Срба и Хрвата. Од посебног значаја био је рад Тришанског одбора, којим је руководио поменути Велимир Ломбардић (архива овог одбора чува се у Архиви Херцег-Новог). Био је запажен и рад Далматинског одбора са средиштем у Обровцу, којим је руководио Владимир Десница, деда књижевника Владана Деснице (у Далмацији је било још неколико одбора, о којима немамо података). Десница је био ожењен Олгом Јанковић, кћерком грофа Илије Јанковића, неукротивог ускока, последњег мушког потомка породице ускока Стојана, опеваног у народним песмама. Тако је Владимир Десница наследио »Стојанове дворе« тј. кулу са црквом св. Илије у Исламу Грчком.²¹

Поменуто Дубровачки одбор, о чијем раду немамо непосредних података. Нема сумње да је и овај одбор био међу активнијима, не само због близине, него и по ондашњем националном саставу и патриотским осећањима перманентно досељаваних Херцеговаца. Овој претпоставци иде у прилог и чињеница, да се изнад извора Ријеке Дубровачке налази насеље Шумет, где је недавно академик др Дејан Медаковић, описујући дубровачка гробља, открио у буњу и шппражњу православно гробље са ћириличким натписима из времена после Устанка, тј. из 1878. године. За ово гробље, препуштено забораву, Медаковић каже, да је то још једна страница трагичне српске историје. »Највероватније, каже Медаковић, реч је о одбеглом становништву, које се на ово подручје склањало пред турском осветом, или су овамо добили исцрпљени и рањени борци. Преда мном се отварају ненаписане странице народне патње из времена босанско-херцеговачког устанка. Ту, на Шумету, шчезава и она драга, скоро идилична слика Уроша Предића под називом 'Босанско-херцеговачки бегунци', са својим лешим, етнографски тако верним костимима.«²² (Ову слику је часопис »Бока« репродуковала

²¹ »Пролећа Ивана Галеба«, Владан Десница, Просвета, Београд, 1981, предговор Станка Кораћа.

²² »Дубровачка гробља«, др Дејан Медаковић, Београд, 1988, ст. 10.

у двоброју 13—14, ст. 213). Познато је да су средњевековна Србија и Дубровник разрешавали правду управно на граничном Шумету, код неке ондашње црквине.

Од изузетног значаја било је оснивање Лондонског одбора, који је био сасвим самосталан. Првобитно је слао помоћ директно Цетинском одбору. Затим је помагао Београдски одбор, па босанске избеглице по Далмацији и Славонији. Иницијатор и душа свега тога била је чувена добротворка наших страдалика, мис Ирби (Паулина Ангелина). Поред ових њених добротворних акција — а иначе је цео свој живот посветила милосрђу — отворила је више десетина школа у наведеним нашим покрајинама, са више хиљада деце српских избеглица из Босне, крајње угрожених. Тако је већ 1876. отворила школу у Пакрацу, а затим у околним местима још 16 школа, те у Книну и Петровачком крају, укупно још 8 школа. У Шавном је основала сиротиште за децу, која су у Устанку изгубила оба родитеља.

Мис Ирби се дефинитивно настанила у Сарајеву 1879. године, да би све до смрти наставила своју веома плодну хуманитарну делатност. Умрла је у Сарајеву 15. 9. 1911, где је и сахрањена. Сав свој преостали иметак, још увек велик (четири милиона ондашњих круна) завештала је такође у хумане сврхе. Захвално Сарајево дало је њено име једној својој улици, које она и данас носи.²³

Ширина делатности Одбора огледа се и у његовој просветној делатности. Одбор је отворио »Школу за одгој и просијећивање преко осамдесеторо дјете херцеговачке«. Подучавао их је и васпитавао, поред своје редовне учитељске дужности, Томо К. Поповић, на чему му се Одбор писмено захвалио (... »на лијепом и родољубивом дјелу, којим сте донста показали, како схватате свој узвишени позив учитеља и како сте као Србин знали да вршите своју патриотску дужност«). Томо је иначе завештао своју породичну зграду у Херцег-Новом ондашњем хуманом друштву — Колу српских сестара, на којој и данас стоји запис о овом легату.²⁴

Овај осврт на прве активности ЦК код нас и на околности и последице устанка, нема неких историјско-научних претензија на акрибију, а можда ће трпети и неке приговоре локал-патриотизма. Но, ипак је битнија његова документованост. Боље је да ово прибележи ико, него и даље нико, јер доприноси осветљавању једне часне прошлости нашег краја. Видљиво је да ово није писао стручњак, односно »историк од посла« — како рече скромни Томо К. Поповић.²⁵ Могло би ипак ово бити корисно, ако бар буде само повод неком историчару, да постављено питање меродавније обради, посебно са међународног аспекта. Наиме, према цитираној одредби члана 1. Конвенције, за признање легалитета неког друштва ЦК, строго узев, потребно је

²³ Подаци су комбиновано коришћени из разних енциклопедија.

²⁴ Као под тач. 8, докуменат број 63.

²⁵ »Херцеговини«, Томо К. Поповић, издање друштва »Орјен« 1924, предговор.

да његова »држава или земља« већ буде потписник Конвенције. Употребљени алтернативни израз (држава или земља) може да буде различито схваћен или протумачен, па чак и у корист наше тезе о реалном примату неке »земље« (по принципу »prior tempore...«). Документовано је да је Херцеговски одбор прописно основан 20 дана пре Цетињског одбора. Ако се већ придаје нека важност првенству ове врсте, без обзира што то уопште није тако битно, нема разлога да се то, под истим условима, не призна Херцеговском одбору. Наравно, уколико у међувремену не буду пронађена нека документа, до сада непозната, јер Сенекина сентенција гласи: »Истина, кћер времена, никад не пропада« (*Veritas, filia temporis, nunquam perit*).

Констатујмо на крају да је Херцеговски одбор за страдајуће Херцеговце 1875. године деловао у потпуном складу са одредбама и начелима Међународне организације Црвеног Крста, па и шире од тих одредаба, што је непобитна чињеница. Био је заиста самостална и самоникла организација ове врсте, захваљујући пожртвовању ондашњих Новљана, као и постојећим околностима. Одбор је својим брзим и синхронизованим деловањем са устанком стварно спроводио у живот аксиму: Двапут (двоструко) даје, ко брзо даје (*Bis dat, qui cito dat*), па му бар овим путем треба одати дужно признање.

S u m m a r y

SEVERAL DATA ABOUT THE EARLY DAYS OF THE RED CROSS SOCIETY WITH US

Jovan NAKICENOVIC

The Red Cross Society — an international humanitarian organization for providing help for the war casualties and prisoners of war — was established in Geneva in 1863 by Henri Dunant, the Swiss humanitarian, and was originally called »The board of the five«. He was inspired by the horrors he witnessed in the war of Italy and France against the defeated Austria.

When the Third Rising against the terror of the Turks in Bosnia and Herzegovina broke out (Nevesinje, July 9, 1875) several boards of this kind were established and their work was made wider, that is the intention was to help all the suffering people not only the fighting rebels.

It is considered that with us the first organization of the kind was founded at Cetinje on August 3, 1875, so that its 110th anniversary was celebrated at Cetinje on August 3, 1985.

According to the archives material kept in the Archives of the Academy of Science and Art in Belgrade, registered under No. 7244/1—63, the »Herceg-Novu Board for the help to the suffering of Herzegovina« was established as early as on July 14, 1875, namely twenty days earlier, and it started functioning immediately in intimate and close relations to the Rising.

Therefore, we consider this fact, so far unpublished, should be stated in the magazine »Boka«, though the author does not consider that this priority has the essential importance, which is usually attached to it, as the two boards cooperated and each of them provided precious help for the suffering, according to the feasibilities and its geographic position.

It should be mentioned that the work of the HercegNovu board was very important and fruitful. Its members were inspired by humanism and patriotism and they were at the same time active in literature and education.